

ВИРАЖАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ПОВТОРІВ У МОВІ АВТОРА

THE EXPRESSIVE FEATURES OF VERB REPETITIONS IN THE AUTHOR'S LANGUAGE

Огринчук О.П.,

orcid.org/0000-0002-9188-7190

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

У статті на матеріалі поетичних творів українських поетів М. Бажана й І. Драча з'ясовано виражальні особливості дієслів і дієслівних повторів. До уваги беруться новітні напрями й підходи. У сучасній лінгвістиці в останні десятиліття центром стають такі поняття, як «текст», «поетичний текст»; комунікативно-функціональний підхід стає пріоритетним; розмежовано властивості, притаманні тексту та його категорії; подано чітку класифікацію дієслівних повторів; описано стилістичні навантаження текстової тканини. Потенційну природу дієслова як частини мови, що має відкриту систему індивідуальних категорій і форм, описано на матеріалі поетичних текстів М. Бажана й І. Драча. Аналіз виражальних особливостей дієслівних повторів підтвердив їх чіткий естетичний потенціал у досліджуваних текстах та окреслив значні домінанти письменників у вживанні дієслівних повторів.

Аналіз цих категорій у поетичних текстах М. Бажана засвідчив, що теперішній час недоконаного виду здебільшого має зображальний характер. Письменник часто використовує поєднання теперішнього історичного з минулим і майбутнім, що підсилює експресію, руйнує узувальне сприйняття часу. За допомогою форм теперішнього історичного часу недоконаного виду, які поєднуються з формами майбутнього часу доконаного виду в значенні минулого в оповідях про події минулого, автор вводить у контекст часову перспективу. Форми минулого часу доконаного виду в його текстах часто набувають аористного значення, яке не пов'язується з теперішнім часовим планом і створює ефект миттєвої дії. Характерною особливістю майбутнього часу у творах М. Бажана є використання дієслів із різними модальними значеннями. Використовуючи одні форми в значенні інших, письменник переосмислює часовий простір, деформує його узувальність.

У поетичному доробку І. Драча теперішній час набуває значення циклічності, постійної властивості. Поєднання історичного теперішнього часу недоконаного виду з формами майбутнього часу недоконаного виду в значенні минулого в оповідях про минулі події сприяє посиленню експресії, накладанню різних часових площин. До поширених у досліджених текстах належать форми минулого часу доконаного виду, за допомогою яких змальовується послідовність дій, підсилюється динамічність тексту, інтенсифікується оповідь. Певної часової перспективи в бік минулого надає поєднання форм минулого часу доконаного й недоконаного виду. Минулий час дієслів доконаного виду нерідко пов'язує дії в минулому з теперішнім, що сприяє увиразненню форм, створює ефект руху. Як і М. Бажан, так І. Драч також використовує форми майбутнього часу для вираження різних модальних значень.

Підведено підсумки щодо естетично-виражальних ознак дієслівних повторів як стилетвірного складника в поезіях творів М. Бажана й І. Драча; з'ясовано природу та схарактеризовано різні типи лексико-дієслівних повторів, їх функціональне навантаження, контекстуальну семантику, стилістичні нашарування; зазначено пріоритетне вживання дієслівних повторів в ідіюстилях зазначених поетів. Аналіз поетичних одиниць уточнив теоретичні засади лінгвопоетики художнього тексту, які додають і забезпечують розвиток сучасних технічних особливостей текстотворення на різних мовознавчих рівнях.

Ключові слова: лінгвістика тексту, поетичний текст, дієслово, дієслівні категорії, дієслівний повтор, ідіюстиль, текстотворення.

The article is devoted to the research of expressive features of verbs and verb repetitions in poetic texts of M. Bazhan and I. Drach. The newest directions and approaches are taken into account. In modern linguistics in recent decades, the center is such concepts as "text", "poetic text"; communicative-functional approach becomes a priority; the properties inherent in the text and its categories are distinguished; a clear classification of verb repetitions is given; stylistic loads of text fabric are described. The potential nature of the verb as a part of speech, which has an open system of individual categories and forms, is described on the basis of poetic texts by M. Bazhan and I. Drach. The analysis of the expressive features of verb repetitions confirmed their clear aesthetic potential in the studied texts and outlined the significant dominants of writers in the use of verb repetitions.

The analysis of these categories in the poetic texts of M. Bazhan showed that the present time of the imperfect form is mostly of a pictorial nature. The writer often uses a combination of the present historical with the past in the future, which enhances the expression, destroys the usual perception of time. With the help of forms of the perfect form in the meaning of the past in stories about past events, the author introduces a time perspective. The past tense forms of the perfect form in his texts often acquire an aoristic meaning that is not related to the current time plan and created the effect of instantaneous action. A characteristic feature of the future tense in the works of M. Bazhan is the use of verbs with different modal meanings.

Using some forms in the meaning of others, the writer rethinks time space, deforms its universality.

In I. Drach's poetic work the present time acquires the meaning of cyclicity, a constant property. The combination of the historical present tense of the imperfect form of the future tense of the imperfect form in the past in stories about

past events helps to enhance the imposition of difference time planes. Common in the researched texts are the forms of the past tense of the perfect form, by means of which the sequence of actions is depicted the dynamism of the text is strengthened, the narrative is intensified. The combination of past tense forms of the perfect and imperfect forms gives a certain time perspective towards the past.

The past tense of verbs of the perfect form often connects actions in the past with the present, which promotes the expression of forms, creates the effect of movement. Like M. Bazhan, I. Drach also uses future forms to express different modal meanings.

The results of the aesthetic and expressive features of verb repetitions as a stylistic component in the poems of M. Bazhan and I. Drach are summed up; the nature and characterization of different types of lexical and verb repetitions, their functional load, contextual semantics, stylistic layers are clarified; the priority use of verb repetitions in the idiosyncrasies of these poets is indicated. The analysis of poetic units clarified the theoretical foundations of linguistic poetics of literary text, which add and ensure the development of modern technical features of text creation at different linguistic levels.

Key words: linguistics of the text, poetic text, verb, verbal categories, lexical verbal repetition, idiostyle, text creation.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями активізується функціональний підхід до тексту. Учені порушують питання, пов'язані з автором тексту, читачем і результатом – їх комунікативною кореляцією. Певним чином це стосується поетичних текстів як унікальної цілісної системи, що представляє індивідуальність автора, його світосприймання. Тому ця проблема є досить актуальною. Таким чином, особливістю роботи є векторний підхід дослідження та чіткі висновки щодо інтерпретації таких понять, як повтор, лінгвопоетика, лінгвістику тексту, категорії тексту тощо.

Аналіз досліджень. Аналіз матеріалу є результатом застосування певних методів, що допомогло дійти до мети роботи – дослідження поезики естетичної природи дієслівних повторів і їх функціонування в текстовій тканині як значущого семантично навантаженого засобу текстотворення. Інтерес до дієслова зумовлюється його основною роллю, яка репрезентована в тексті завдяки відкритій системі дієслівних категорій. Лінгвопоетичні особливості дієслова в художньому тексті часто були предметом вивчення. Цю тематику досліджували В. Виноградов, Н. Арутюнова, В. Русанівський, І. Вихованець, О. Бондарко, П. Дудик, В. Гумовська, М. Шведова та ін.

Метою статті є дослідження виражальних особливостей дієслівних повторів і як потенційного семантично навантаженого засобу текстотворення, наповнення ними змістової системи поетичних текстів М. Бажана й І. Драча.

Сьогодні лінгвістика направлена на дослідження різнорівневої природи мовних явищ і їх кореляції з людиною. Саме така орієнтація науки є притаманною не тільки лінгвістиці, а й усій гуманітарній галузі. Отже, антропоцентризм виокреслився у значній кількості наукових надбань у цій галузі, тому лінгвістичні об'єкти, вивчені раніше, отримали оновлене тлумачення. Саме до цих об'єктів ми відносимо текст.

Інтерпретацією текстової тканини займалися В. Гак, Г. Колшанський, С. Гіндін, О. Москальська, Н. Сологуб, С. Єрмоленко та ін.

Фундаментальні знання щодо лінгвопоетичного аналізу містяться в працях В. Виноградова, Г. Винокура, Л. Булаховського, В. Задорнової, І. Ковалика, Л. Булаховського та ін.

Знаходимо низку різноманітних підходів до вивчення тексту, що зумовило значну кількість його дефініцій (Р. Барт, В. Красних, Г. Сорокін, Н. Слухай, А. Мойсієнко, Ю. Лотман, А. Загнітко, Л. Мацько, О. Семенець, Г. Сюта, Н. Бойко та ін.).

Зауважимо, що розгалуженою системою з унікальним внутрішнім наповненням є поетичний текст. Рівень складності цієї системи породжує певні дискусії, пов'язані зі структурно-семантичною природою тексту, динамікою поетичного змісту, утіленням емоційно-експресивного відтінку, вирішення яких передбачає дослідження різноманітних виражальних особливостей. Щодо повтору як семантично й естетично значущого елемента, то він активно бере участь у розвитку змістової структури тексту, на це вказують такі відомі вчені: Ю. Скребньов, О. Бекетова, О. Кубрякова, Л. Пришляк, І. Мейлах, Синиця, І. Гуцуляк, Т. Беценко, І. Арнольд.

У центрі наукових досліджень перебувають лексичні, синтаксичні, лексико-морфологічні, звукові, повні й часткові, контактні й дистантні та інші повтори.

Сьогодні особливу зацікавленість становлять лексико-семантичні повтори, які можуть презентуються різними лексико-семантичними класами.

Основною функцією різного повтору, також і дієслівного, є риса емоційно та логічно виділяти важливі за змістом слова, а це дає змогу уточнити й диференціювати зміст тексту. Дієслівні повтори насамперед інтенсифікують оповідь, мають риторичний, експресивний відтінок висловлення. Найчастіше їх називають експресивними повторами. Вони впливають на читача, завдяки чому автор актуалізує нові конотації в значенні, кодує думку. Поезії набирають виразніших та експресивніших відтінків, у яких знаходять своє втілення різні семантико-стилістичні функції дієслівних повторів.

У поетичній тканині широко використовуються дієслова теперішнього часу, що виявляються в різних лексичних і лексико-морфологічних повторах. Так, у поезії М. Бажана знаходимо анафоричні дистантні дієслівні повтори, виражені предикатами теперішнього часу, які створюють панорамність оповіді, інтенсифікують дію, спрямовану на об'єкт: *Слухаєш бриніння піль навколо ти, / Слухаєш погрози грозові* [1, с. 152].

Застосовуючи займенник *ти*, поет звертається так до адресата як до суб'єкта дії, що є центром сюжетно-композиційної лінії вірша. Повторення спільнокореневих лексем різної частиномовної належності, як-от іменник – прикметник (*погрози грозові*), підсилює експресію поезії.

Так, лексико-семантичні повтори різних частиномовних категорій є типовою рисою поетичних творів І. Драча. Їх можна продемонструвати на прикладі поезії «Дзвони»: *Йде вже літо повноліто / Йде вже сонце повна повня / Чом же дзвони в передзвони / Дзвонять* [2, с. 214].

Тут органічно входить у систему текстотворчих засобів тотожний лексико-дієслівний повтор, виражений дієсловом *йде* у формі теперішнього часу недоконаного виду, який візуалізує оповідь. При повторах автор часто застосовує супровідні слова. Так, у віршованому тексті є повтор прислівника *вже*, який бачимо в постпозиції до дієслівного повтору і конкретизує часовий простір. Естетично-емоційний відтінок мають повтори спільнокореневих лексем, виражених різними лексико-семантичними класами: прислівник – прикметник – іменник (*повноліто, повна, повня*). Звичайно, хочеться звернути увагу на унікальний авторський неологізм *повноліто*, який є спільнокореневим з іменником *літо*. Також можна розглядати як контекстуальні синонімічні повтори лексеми *літо, сонце*, що позначають суб'єктів дії, об'єднані спільним предикатом *йде*. Вони зазвичай виконують функцію уточнення та розвивають асоціативно-смыслову лінію поезії. Апперцепція лексичного повтору *дзвони – дзвонять – в передзвони* розгортає тематично-панорамний зміст поезії. Отже, усі ці різноманітні повтори увиразнюють художнє мовлення та відтворюють унікальне авторське світосприймання.

Дієслова в поезії І. Драча займає значне місце, що одухотворює предметно-матеріальний світ і світ природи, надаючи йому антропоморфних рис. Саме так автор поширює панорамність людських переживань («людина – міра всіх речей»). Проілюструємо: *Вона скидає свою золотаву шубку, / Вона скидає свій золотавий лискучий светр, / Вона скидає свою золотисту ніжню*

сукенку, / Вона скидає свою золотісіньку льолю-лушпинку [2, с. 122].

Фактично дієслівні повтори в поезії І. Драча стають емоційно-експресивними центрами висловлення.

Щось подібне знаходимо й у поетичних текстах М. Бажана: *Ти стогнеш – і в вітах реве вітровіння стогудне... / Ти стогнеш, ти родиш, сягаєш, ламаєш і рвеш* [13, с. 218]. Повторюючи займенник *ти*, поет підсилює дієслівний повтор *стогнеш* і вказує на суб'єкта дії. Лексеми *стогнеш, родиш, сягаєш, ламаєш, рвеш* розташовані за принципом нанизання, ніби нагромаджують дії, нанизують їх одна на одну, що сприяє інтенсифікації оповіді.

Для поетичної творчості М. Бажана характерним є нанизання інших частиномовних повторів, які наповнюють текст динамізмом, рухом. Супровідні слова часто є сполучниками, які використовуються з метою емоційного виділення дієслова, а також займенники й іменники: *І чуєш, як хтось промовляє – товариш! / І чуєш, як інший нашіптує – пан!* [1, с. 113]. За допомогою повтору посилюється експресивність висловлення.

Повтори займенниковий та іменниковий передають емотивність, узагальненість.

Зокрема, у поезії М. Бажана «Смерть Гамлета» побутують різні частиномовні повтори. Тут присутній і тотожний лексичний повтор (*і чуєш, як*), і контекстуальний синонімічний (*хтось – інший, промовляє – нашіптує*), та антонімічний повтори (*товариш – пан*).

Лексико-морфологічні повтори мають значну експресивно-стилістичну функцію та повною мірою відображені у творчості обох авторів. Наприклад: *А нас всіх пронизує чайка. / Літає вона, перелітує* [3, с. 84]; *Ламали людям ми горби, ... / Коли ж зламався, то впади* [3, с. 57].

Таку ж функцію має лексико-морфологічний дієслівний повтор у поезії М. Бажана «Розмова сердець»: *І граю партію свою, / І програю, / і завше програю...* [1, с. 88]. Складники повтору, як і в І. Драча, є у формі недоконаного виду теперішнього часу. Проте тут вони вказують на результат дії (*граю – програю*). Така дія є тривалою, але з обмеженою вказівкою на її результативність, містить у собі відтінок досконалості, набуває ознак циклічного процесу (*граю – програю – завше програю*), константність якого підсилюється прислівником *завше* й тотожним повтором дієслова *програю*.

Демонструють повтори загалом і результативність дії, у яких одне з дієслів виражене формою недоконаного виду, а інше – доконаного:

...і *мчать* / *всепроникливі цятки і rischi* / і *домчать*... [1, с. 87] або *Хочеш вір*... / *Ну, хоч раз повір!* [2, с. 105].

Помітно інтенсифікують дію лексико-морфологічні повтори, у яких усі дієслова вжиті у формі доконаного виду: *З Нічого – в Щось, Лиш Деміургу владно / Змісить Ніщо, а вимісити Щось* [2, с. 328].

Зустрічаємо також парні дієслівні повтори, коли одна пара чергується з іншою, що поширює, узагальнює, інтенсифікує емоційний простір висловлення: *Сидить і чеснотами пахне, як милом.* / *Сидить і скорботою пахне, як злом* [1, с. 117].

Тому парні дієслівні повтори створюють особливе обрамлення навколо лексем *чеснотами, скорботою*, які можна узагальнювати як контекстуальні антоніми в індивідуально-авторській мові.

Типовістю поетичних текстів М. Бажана є переходи від дистантного повтору до контактного: *Я знаю – ти живий, / Я знаю – ти не здох, / Кричу, / Кричу тобі я: / доки?* [1, с. 90].

У віршових текстах М. Бажана й І. Драча домінують дієслівні повтори, представлені формами недоконаного виду другої особи однини наказового способу, які демонструють бажання, прохання, рідше вживаються з узагальнено-імперативним значенням, як-от у творі М. Бажана «День» із циклу «Безсмертя»:

Живи, дух життєдайний, / дух творчості людської, / Живи, життя безсмертне, / життя більшовиків! [1, с. 173]. Дистантний тотожний дієслівний повтор *живи* увиразнюється тавтологією, що апперцептує образно-смыслову лінію вірша – циклічність, неперервність життя.

Намагаючись увиразнити думку, митець використовує контекстуальні синоніми: *Серце! Крутись, хитайся, / хитайсь, вигинайся шкереберть!*

Засобом безпосереднього вираження волевиявлення стає наказовий спосіб у поезії І. Драча «Таємниця»: *Бив барабан себе в груди – / Йди, таємнице, йди вже, йди!* [2, с. 327]. Тут імператив *йди* повторюється тричі, застосовується в препозиції та в постпозиції до звертання, підсилюється прислівником часу *вже*, що конкретизує наказ-вимогу, забарвлює текст особливою експресією. Відтак звертання *таємнице*, корелює із заголовком, стає емоційним центром, що розвиває композиційно-сюжетну лінію поезії, (*таємниця* – це незнайома жінка, що раптом з'являється на похороні відомої людини та цілує покійника в губи).

Частіше повтори з імперативами доконаного виду використовує І. Драч, рідше – М. Бажан. Пор.: *Він – чистий невіглас, сам себе видає, сто п'ята / іроніє, заридай, заридай* [Драч : 103] і *Послухай мене, / нерозумний нетяго, / Послухай, дитино, старого сліпця: / Людині дано найутішніше благо – / Вслухатися в людські спокійні серця*... [1, с. 111].

Смислове й емоційне забарвлення в досліджуваних текстах несуть дієслівні повтори, які репрезентують різнокомпонентні структури щодо формального та граматичного вираження. Зокрема, випадки транспозиції форм наказового способу в дійсний спосіб доконаного минулого часу, коли компоненти повтору належать до різних синтаксичних одиниць: *Поглянь же: це світ обновився, – / це люди живуть по-новому! / Поглянув – і в небі ясному...* [1, с. 291].

М. Бажан при дистантних дієслівних повторах як супровідні часто використовує інші дієслова для поширення експресії: *І вмієм вирватъ жала / із пац підповзлик змій! / Ми вміємо розплутать / і фраз, і діл сувої, / Ми вмієм підіймати народ для боротьби* [1, с. 162]. Тотожний лексичний повтор дієслова *вміємо* у формі першої особи множини теперішнього часу, конкретизується повторюваним займенником *ми*, подає три різновекторні дії (*вирватъ, розплутать, підіймати*), що виражають різний ступінь інтенсивності й спрямовані на різні об'єкти. У повторюваному дієслові *вміємо* продемонстрована основна ідея поезії.

І. Драч також уміло користується дистантними дієслівними повторами, що підкреслюють тривалий характер дії з відтінком завершеності (прислівник *вже*), проектуючи її в теперішній історичний час: *Прости мене – від тебе сніг іде. / Прости мене – вже з неба пам'ять тане. / Прости мене – це серце молоде.*

В І. Драча використовується така модель дієслівного повтору, як «дієслово минулого часу доконаного виду – дієслово теперішнього часу»: *Я вийшла з тебе і йду в тебе, море* [2, с. 126]. Перший компонент повтору *вийшла* вказує на завершений характер дії, другий – на її продовження, привносячи сему тривалості й протяжності. Разом вони об'єктивують уявлення про те, що дія розпочалася і триває. При цьому дія характеризується різновекторною спрямованістю: *вийшла ← з тебе, йду → в тебе*, що надає їй циклічності.

У вірші І. Драча «Принести води» подібна модель засвідчує лінійне розгортання дії (одновекторність): *Я повернувся з мандрів і додому / Вертаю знову в золоте село.* Дієслово *повер-*

нувся виражає завершений характер результативної дії, яку поширює обставина (з *мандрів*), тоді як дієслово *вертаю* вказує на продовження дії, теж конкретизованої обставинами (*додому, в золоте село*).

Незавершену дію передає лексичний повтор, у якому обидва компоненти – дієслівні форми минулого часу недоконаного виду. У його межах можна окреслити декілька різновидів:

1) дистантний повтор з указівкою на суб'єктів дії, які знаходяться в постпозиції. За допомогою таких повторів реалізуються дії тривалі, статичні, необмежені: *Йшов з ними вчитель з поглядом ясним, / Йшов Корчак, взявши двох дітей за руки* [3, с. 168];

2) дистантний повтор з указівкою на суб'єктів (об'єктів) дії, які знаходяться в препози-

ції. Подібні повтори виражають незавершений, постійний характер дії: *Наш «Інтернаціонал». / Ми тебе співали перед боєм, / Ми тебе співали в день повстання, / Перед смертю ми тебе співали* [1, с. 153];

3) контактний повтор передусім у творах І. Драча: *Дихали, дихали віхоли / В долині й на Оболоні...* [2, с. 154] або *Завірюха стугоніла, вила, / А мороз гострив свій білий ніж* [2, с. 443].

Отже, усі дієслівні повтори в поезіях М. Бажана й І. Драча мають вагоме значення, служать засобом інтенсифікації, динамізації висловлювання, вектором унікального сприймання будь-якої теми, транспортування, переведення образу в площину іншого часу тощо. За допомогою дієслівних повторів та інших супровідних лексем виникають емоції різного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бажан М. Твори : у 4 т. Київ : Дніпро, 1974–1975.
2. Драч І. Анатомія блискавки: поезія, проза. Харків : Фоліо, 2002. 509 с.
3. Драч І. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Веселка, 1986.
4. Леденева В.В. Идиостиль (к уточнению понятия). *Филологические науки*. 2006. № 4. С. 39–41.
5. Струганець Л.В. Культура мови : словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2000. 88 с.